

## ЦАГДАН ХОРИХ ТАСЛАН СЭРГИЙЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭГ ЗАРИМ УЛСЫН ХУУЛИУДАЙ ХАРЬЦУУЛСАН БАЙДАЛ

### A COMPARISON ANALYSIS OF THE USE OF CUSTODIAL LIMITATIONS AND DETENTION WITH COUNTRIES' LEGAL SYSTEMS

Э.Хишигбайгаль

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн эрх зүй,  
криминологийн тэнхимийн багш, цагдаагийн ахмад*

**Товч агуулга:** Цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг Оросын Холбооны Улс, Бүгд найрамдах Хятад ард Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуулиудад хэрхэн хуульчлан тогтоож өгсөн болон мөрдөн шалгах ажиллагааны туршлагыг харьцуулан судлахыг зорьсон болно.

**Abstract:** Our study aims to intended to compare between the practice of investigation and how custodial measures are legislated in the Criminal Procedure Laws of the Russian Federation and the Republic of China.

**Түлхүүр үгс:** Цагдан хорих, таслан сэргийлэх арга хэмжээ, цагдан хорих хугацаа, эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль.

**Keywords:** Detention, restraining order, detention period, criminal procedure law, criminal procedure law.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (цаашид “ЭХХШТХ” гэх), тогтоомжийг төгөлдөржүүлэхийн тулд гадаад улсуудын гэмт хэрэгтэй тэмцэх болон мөрдөн шалгах ажиллагаа (цаашид “МША” гэх)-ны туршлагыг судлах нь эргэлзээгүй чухал бөгөөд, сонирхол төрүүлж байна. Энэ талаар эрдэмтэн М.Ансель “Гадаад улсын туршлагыг судлах явдал нь хуульч, судлаачдад шинэ, далайцтай мэдлэг олгохоос гадна, өөрийн улсын эрх зүйн талаар гүнзгий мэдлэг эзэмших үүд хаалгыг нээдэг. Хуулийн өвөрмөц онцлог нь бусад системтэй харьцуулсан шинжилгээний үр дүнд илэрдэг. Харьцуулсан судалгаа нь хуульчийг зөвхөн өөрийн улсын эрх зүйн тогтолцоог сайн судалснаар олж авах боломжгүй тэр үзэл санаа болон аргументаар зэвсэглэх хүчтэй”<sup>117</sup> гэж оновчтой тодорхойлсон.

Хамгийн шилдэг гэх эрүүгийн процессын тогтолцоо байна уу? байсан уу? байж болох уу? гэдэг талаар цөхрөлтгүй эрэл, хайгуул хийх, улмаар тийм тогтолцоог нутагшуулан, цогцлоох нь төр улсын төдийгүй, хуульч бүрийн эрхэм зорилго, түүгээр үйлчлүүлж, амар тайван хамгаалуулан аж төрөх нь иргэн бүрийн нандин хүсэл болох нь ойлгомжтой<sup>118</sup>. Иймд хөрш орнууд болох Оросын Холбооны Улс (цаашид “ОХУ” гэх), Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс (цаашид “БНХАУ” гэх) -ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль (цаашид “ЭБШХ” гэх) дахь цагдан хорих Таслан сэргийлэх арга хэмжээ (Цаашид ТСАХ гэнэ)-ний ойлголт, үндэслэл, зохицуулалтын талаар дэс дараатай харьцуулалт хийх нь чухал гэж үзлээ.

Оросын эрүүгийн процесс нь кодификацчилал болон эрх зүйн эх сурвалж талаас нь авч үзвэл, эх газрын системийн хүрээнд хамаарагддаг боловч, эрүүгийн процессын суурь зарчим, субъектийн болон чиг үүргийн хуваарилалт, агуулга, мөн чанарын хувьд Франц, Герман, Итали, Испани зэрэг Европын орнуудын нийтлэг загвараас илт ялгагддаг талаар судлаач Д.Баярсайхан цохон тэмдэглэсэн байна<sup>119</sup>.

<sup>117</sup> Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права : сб. М., 1981. С. 38.

<sup>118</sup> Эрхэсхулан Ж. Монголын эрүүгийн процессын тогтолцооны онцлог, сорилт, бэрхшээл // Монгол Улсын процессын эрх зүйн хөгжлийн чиг хандлага, тулгамдсан асуудал. Эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. УБ. 2023. 15 дахь тал.

<sup>119</sup> Баярсайхан Д. Гадаад орнуудын эрүүгийн процесс. Анхны хэвлэл. Монгол Улсын Их сургуулийн Хууль зүйн сургууль. УБ. 2015. 100 дахь тал.

Хамгийн гол нь прокурорын хяналтын онцгой чиг үүргээс гадна шүүхийн өмнөх шатны мөрдөн шалгах ажиллагааны субъектийн харьяалал, статус болон нотлох ажиллагааны процедур, шүүх хуралдааны үйл явц, баривчлах, цагдан хорих хугацаа болон албадлагын арга хэмжээ авах процедур зэргээрээ зарчмын ялгаатай гэж үзэж болно.

Эрүүгийн процессын харилцаанд холбогдох зарим хуульчилсан акт эрх зүйн эх сурвалж болно. Тухайлбал, Үндсэн хуулийн шүүхийн шийдвэр, Дээд Шүүхийн Бүгд Хурлын тогтоол, Ерөнхий прокурор, Дотоод хэргийн сайдын тушаал, түүгээр батлагдсан журам, дүрэм, заавар гэх мэт. Оросын эрүүгийн процесст Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаа (Цаашид ЭБША гэнэ)-ны нэгдмэл нэг хууль үйлчилдгээс гадна, шүүхийн прецедент болон түүнтэй адилтгах шүүхийн практик, зарчим зэрэг нь эрх зүйн эх сурвалж болдоггүй. ОХУ-ын эрүүгийн процесс нь ОХУ-ын Үндсэн хуульд заасан хүний эрхийн суурь зарчмуудыг удирдлага болгодог. Үндсэн хуульд Шүүх эрх мэдлийн зарчмуудыг тогтоосон нь эрүүгийн процесст ихээхэн хамааралтай. ОХУ-ын Үндсэн хуулийн холбогдох заалт, хэм хэмжээнүүд нь эрүүгийн процесст хүний эрхийг хангуулах, ЭБША-ны зорилго, зорилтыг хангахад эрх зүйн баталгаа болдгоороо ач холбогдолтой. Эрүүгийн процесст шууд хамааралтай Үндсэн хуулийн заалтуудын заримаас дурдвал:

➤ Хэн боловч хувийн эрх чөлөө, халдашгүй эрх эдэлнэ. (ҮХ-ийн 22 дугаар зүйлийн 1);

➤ Хэнийг ч шүүхийн шийдвэргүйгээр баривчлах буюу цагдан хорьж болохгүй. (ҮХ-ийн 22 дугаар зүйлийн 2);

➤ Шүүн таслах ажиллагаа зөвхөн хуулийн дагуу явагдана. (ҮХ-ийн 118 дугаар зүйлийн 1);

➤ Шүүгч нар хараат бус байж, гагцхүү Үндсэн хууль болон хуульд захирагдана. (ҮХ-ийн 120 дугаар зүйлийн 1).

Цагдан хорих нь хамгийн хүнд хэлбэрийн ТСАХ боловч түүний практикт хэрэглэгдэх байдал түгээмэл болохыг ОХУ-ын зарим судлаачид тэмдэглэсэн байна. Тодруулбал, Р.Р.Гашимов өгүүлэлдээ “Цагдан хорих нь хамгийн хүнд хэлбэрийн ТСАХ боловч практикт хамгийн ихээр авагддаг ТСАХ болж байна. ОХУ-ын Дээд Шүүхийн дэргэдэх Шүүхийн департаментийн статистик судалгаанаас үзэхэд, 2018 онд дүүргүүдийн шүүхэд цагдан хорих ТСАХ авах тухай мөрдөн байцаагчийн ирүүлсэн 58309 хүсэлтийн 52089-г зөвшөөрөн шийдвэрлэсэн байна. Гэтэл энэ цаг хугацаанд дүүргүүдийн шүүхэд сэжигтэн, яллагдагчид гэрийн хорионд оруулах ТСАХ авах тухай мөрдөн байцаагчийн нийт гаргасан 3768 хүсэлтийн 3334-г зөвшөөрөн шийдвэрлэж, барьцаа авах ТСАХ авах тухай мөрдөн байцаагчийн нийт гаргасан 76 хүсэлтийн 70-г зөвшөөрөн шийдвэрлэсэн тоон мэдээтэй байна”<sup>120</sup> гэж тэмдэглэсэн байна. Эндээс ОХУ-ын мөрдөн байцаагчдын зүгээс гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд цагдан хорих ТСАХ авах саналыг шүүхэд түлхүү ирүүлдэг бөгөөд, шүүхээс ихэвчлэн зөвшөөрөн шийдвэрлэдэг болох нь харагдаж байна.

ОХУ-ын эрүүгийн процессын шинжлэх ухаанд ТСАХ-ний зорилгыг “сэжигтэн, яллагдагчийн зүй ёсны зан байдлыг хангах замаар байцаан шийтгэх ажиллагааг явуулахад таатай нөхцөл бүрдүүлэх, чухам сэжигтэн, яллагдагч мөрдөн байцаалт, шүүхээс болон ял эдлэхээс зайлсхийх явдлыг таслан зогсоох, гэмт үйл ажиллагаагаа үргэлжлүүлэх боломжийг хязгаарлах, хэргийн бодит үнэнийг тогтооход саад учруулах оролдлогыг үгүй хийхэд оршино”<sup>121</sup> гэж тодорхойлсон байдаг. А.Д.Бойков “Цагдан хорих нь гэмт хэргийг таслан зогсоож, гэмт хэрэгтэн болон гэмт бүлэглэлийг ёс

<sup>120</sup> Гашимов Р.Р. Проблемные вопросы применения меры пресечения в виде заключения под стражу // Образование и право. 2019. №10. С. 165.

<sup>121</sup> <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-znachenie-mery-presecheniya-v-vide-zaklyucheniya-pod-strazhu-v-ugolovnom-sudoproizvodstve/viewer>.

суртахуунжуулах ажиллагаа”<sup>122</sup> гэж тодорхойлсон. Өөрөөр хэлбэл, уг ТСАХ нь гэмт этгээдийг тусгаарлах замаар сэтгэл зүйн дарамт үзүүлэх хэрэгсэл болж таарч байна. Зарим эрдэмтэд цагдан хорих ТСАХ-ний зорилгыг “аюултай этгээдүүдээс нийгмийг тусгаарлах хэрэгсэл”<sup>123</sup> гэж тодорхойлсон нь маргаан ба шүүмжлэлийг дагуулжээ. Хэдийгээр уг зорилго нь хуулийн үзэл баримтлалтай харшилж байгаа боловч, зарим талаараа дээр дурдсан ТСАХ-ны зорилготой нийцэж (...гэмт үйл ажиллагаагаа үргэлжлүүлэх боломжийг хязгаарлах, хэргийн бодит үнэнийг тогтооход саад учруулах оролдлогыг үгүй хийх...) байгааг тодотгох нь зүйтэй. Тэр ч бүү хэл, зарим улсын хуульд уг үзэл баримтлалыг хэрэглэдэг. Жишээлбэл, АНУ-ын хуульд “Хэрэв яллагдагч орчин тойрондоо аюул, заналхийлэл үүсгэж байгаа тохиолдолд түүнийг баривчилна”<sup>124</sup> гэж заасан байна.

В.М.Корнуков., О.И.Цоколова нар “Цагдан хорих ТСАХ-ний чухал онцлог нь бусад төрлийн ТСАХ-г бодвол хатуу, чангын дээд түвшин юм. Үүнийг батлах баримт нь ялын хүнд хэлбэр болох хорих ялтай адил шинжтэйд оршино”<sup>125</sup> гэж оновчтой тодорхойлжээ. Үнэхээр цагдан хорих ТСАХ нь хорих ялтай олон шинжээрээ ижил болох нь ойлгомжтой юм.

Цагдан хорих нь ТСАХ-ний нэг төрөл болохын хувьд тодорхой шаардлага хангасан байх ёстой. Үүнд:

1. Эрүүгийн хэрэг үүсгэсэн байх;
2. Эрх бүхий субъект гүйцэтгэсэн байх;
3. Яллагдагчид (онцгой тохиолдолд сэжигтэнд) авагдсан байх;
4. ЭПХ-д заасан үндэслэлтэй тохиолдолд авагддаг байх гэх мэт<sup>126</sup>.

Тус улсын Эрүүгийн процессын хууль (Цаашид ЭПХ гэнэ)-иар албадлагын арга хэмжээг дараах гурван үндсэн төрөлд ангилан авч үздэг. Үүнд:

- 1) Сэжигтнийг баривчлах (ЭПХ-ийн 91-96 зүйл);
- 2) ТСАХ (ЭПХ-ийн 97-110 зүйл);
- 3) Албадлагын бусад арга хэмжээ (ЭПХ-ийн 111-118 зүйл).

ЭПХ-ийн 97 дугаар зүйлд ТСАХ авах нийтлэг үндэслэлийг дараах байдлаар тусгасан байна. Үүнд:

- 1) Мөрдөн байцаалт болон шүүхээс оргон зугтах;
- 2) Үргэлжлүүлэн гэмт хэрэг үйлдэж болзошгүй;
- 3) Гэрч болон бусад оролцогчдыг заналхийлж болзошгүй, нотлох баримт устгаж болзошгүй, эсхүл ЭХХША-нд бусад байдлаар саад учруулж болзошгүй. Эдгээр үндэслэлээс аль нэг нь байгаа тохиолдолд, дор дурдсан ТСАХ-ний аль тохирохыг хэрэглэх боломжтой бөгөөд, сэжигтэн, яллагдагчийн үйлдсэн гэмт хэргийн шинж байдлаас хамаарч ТСАХ авагддаг байна.

Хүснэгт 1. ОХУ-ын ЭПХ-д заасан ТСАХ-ны төрөл

| № | ОХУ-ын ЭПХ-ийн 98 дугаар зүйл                                                  |
|---|--------------------------------------------------------------------------------|
| 1 | Оршин суугаа газраасаа зөвшөөрөлгүйгээр гадагш явахгүй тухай баталгаа авхуулах |
| 2 | Батлан даалт                                                                   |

<sup>122</sup> Бойков А.Д. Новый УПК Российской Федерации, его правовая и криминологическая характеристика // Научно-практическая конференция «Правовая и криминологическая оценка нового УПК РФ» // Государство и право. 2002. №9.

<sup>123</sup> Коврига З.Ю. Уголовно-процессуальное принуждение. Воронеж. 1975. С. 104.

<sup>124</sup> П. “b” ч. 4 120.80 Уголовно-процессуального кодекса штата Нью-Йорк (Criminal Procedure Law of the state of New York).

<sup>125</sup> Корнуков В.М. Указ. Соч. С. 9. Цоколова О.И. О понятии и сущности заключения под стражу // Российский следователь. 2005. №3. С. 11.

<sup>126</sup> Хапаев И.М. Понятие и значение меры пресечения в виде заключения под стражу в уголовном судопроизводстве. // Северо-Кавказский юридический вестник. 2014. №1. С. 126.

|   |                                              |
|---|----------------------------------------------|
| 3 | Цэргийн анги, нэгтгэлийн хяналтад байлгах    |
| 4 | Насанд хүрээгүй яллагдагчийг хянан харгалзах |
| 5 | Тодорхой үйлдэл хийхийг хориглох             |
| 6 | Барьцаа авах                                 |
| 7 | Гэрийн хорионд байлгах                       |
| 8 | Цагдан хорих                                 |

ТСАХ авах үндэслэлүүд дундаас цагдан хорих нь бусад төрлийн ТСАХ-ээс ялгагдах нэг онцлог нь цагдан хорих нэмэгдэл нөхцөлийг заасан бөгөөд, ЭПХ-ийн 108 дугаар зүйлд дараах байдлаар хуульчлагдсан.

#### Хүснэгт 2. ОХУ-ын ЭПХ-д заасан цагдан хорих ТСАХ хэрэглэх үндэслэл, журам

| №  | ОХУ-ын ЭПХ-ийн 108 дугаар зүйл                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |
|----|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1  | Илүү хөнгөн хэлбэрийн ТСАХ авах боломжгүй тохиолдолд, эрүүгийн хуульд гурваас дээш жилээр хорих ял оногдуулахаар заасан гэмт хэрэг үйлдсэн сэжигтэн, яллагдагчид шүүхийн шийдвэрээр цагдан хорих ТСАХ авна. Шүүгч тодорхой баримттай нөхцөл байдалд үндэслэн цагдан хорих ТСАХ авч, энэ талаараа захирамжид дурдана. Шүүх хуралдааны үеэр шалгагдаагүй, тодруулбал, энэ хуулийн 89 дүгээр зүйлд заасан шаардлагыг зөрчсөн гүйцэтгэх ажлын шугамаар олсон баримт зэрэг нь үндэслэл бүхий нөхцөл байдал болохгүй. Дараах нөхцөл байдлуудын аль нэг нь тогтоогдвол, онцгой тохиолдолд, гурав хүртэлх хугацаагаар хорих ял оногдуулахаар заасан гэмт хэрэг үйлдсэн сэжигтэн, яллагдагчид энэхүү ТСАХ-г хэрэглэж болно. |
| -  | Үүнд:                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
| 1) | сэжигтэн, яллагдагч нь ОХУ-ын нутаг дэвсгэрт байнгын оршин суух хаяггүй;                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| 2) | сэжигтэн, яллагдагчийн хувийн байдал тодорхойгүй;                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
| 3) | урьд нь авсан ТСАХ-г зөрчсөн;                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| 4) | сэжигтэн, яллагдагч урьдчилсан мөрдөн байцаалт болон шүүхээс оргон зайлсан <sup>127</sup> .                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |

“Илүү хөнгөн хэлбэрийн ТСАХ авах боломжгүй тохиолдолд” гэж заасан нь цагдан хорих ТСАХ-г эцсийн арга хэмжээ болгон хэрэглэхийг зорьсон утга, агуулгыг илэрхийлж байна. Мөн зөвхөн Эрүүгийн хуульд гурваас дээш жилээр хорих ял оногдуулахаар заасан гэмт хэрэг үйлдсэн сэжигтэн, яллагдагчид цагдан хорих ТСАХ авахаар хуульчилснаас гадна, дээр дурдсан дөрвөн төрлийн нөхцөл байдалд (онцгой тохиолдолд) гурав хүртэлх хугацаагаар хорих ял оногдуулахаар заасан гэмт хэрэг үйлдсэн сэжигтэн, яллагдагчид цагдан хорих ТСАХ хэрэглэхээр заасан зэрэг онцлогтой байна. Өөрөөр хэлбэл, дээрх дөрвөн нөхцөл байдал тогтоогдоогүй бол гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэхээр заасан гэмт хэрэгт цагдан хорих ТСАХ хэрэглэдэггүй болж таарч байна.

#### Хүснэгт 3. ОХУ-ын Эрүүгийн хуульд заасан гэмт хэргийн ангилал<sup>128</sup>

| № | ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн 15 дугаар зүйл (Категории преступлений) |
|---|-----------------------------------------------------------------|
|---|-----------------------------------------------------------------|

<sup>127</sup> ОХУ-ын хуулийн албан ёсны сайт.  
[http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_34481/4fef595255a2cca594fdc917279f0914e00ac194/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/4fef595255a2cca594fdc917279f0914e00ac194/)  
<sup>128</sup> [https://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_10699/a0182fc43a8bbf8974658cda72c860ddfb210c52/](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/a0182fc43a8bbf8974658cda72c860ddfb210c52/).

|   |                                                                                                                                                                            |
|---|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1 | Гурваас дээшгүй жилийн хугацаатай хорих ял шийтгэхээр заасан, санаатай ба болгоомжгүй гэмт хэргийг хөнгөн гэнэ                                                             |
| 2 | Таваас дээшгүй жилийн хугацаатай хорих ял шийтгэхээр заасан санаатай, арваас дээшгүй жилээр хорих ял шийтгэхээр заасан болгоомжгүй гэмт хэргийг хүндэвтэр гэнэ             |
| 3 | Арваас дээшгүй жилийн хугацаатай хорих ял шийтгэхээр заасан санаатай, арван таваас дээшгүй жилийн хугацаатай хорих ял шийтгэхээр заасан болгоомжгүй гэмт хэргийг хүнд гэнэ |
| 4 | Арваас дээш жилийн хугацаатай хорих ял болон илүү хүнд ял шийтгэхээр заасан санаатай гэмт хэргийг онц хүнд гэнэ                                                            |

Хэрэв сэжигтэн, яллагдагчийн үйлдэлд ЭПХ-ийн 108 дугаар зүйлд заасан дөрвөн төрлийн нөхцөл байдал тогтоогтоогүй бол уг ангилалд заасан хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд цагдан хорих ТСАХ авахыг урьтал болгохгүй байхаар заажээ. Гурав хүртэлх жилийн хугацаагаар хорих ял оногдуулахаар заасан гэмт хэрэг үйлдсэн сэжигтэн, яллагдагчид цагдан хорих ТСАХ авахдаа сэжигтэн, яллагдагчийн хувийн байдал болон байнгын оршин суух хаягтай эсэхийг харгалзахаас гадна, урьд нь авсан ТСАХ-г зөрчсөн болон оргон зайлсан тохиолдол бүрд үйлдэгдсэн гэмт хэргийн хүнд, хөнгөнөөс үл шалтгаалан цагдан хорих ТСАХ авдаг онцлогтой. Энэ нь сэжигтэн, яллагдагчийн үйлдсэн гэмт хэргийн нийгмийн аюулын шинж, хэр хэмжээг харгалзан үзсэний үндсэн дээр цагдан хорих ТСАХ авах эсэхийг шийдвэрлэж байгаа хэлбэр юм. Гэтэл манай улсын Эрүүгийн хуулиар хорих ял оногдуулахаар заагаагүй гэмт хэрэгт хүртэл цагдан хорих ТСАХ авч байгаа нь хэр зэрэг оновчтой эсэх асуудал эргэлзээтэй. Бидний үзэж байгаагаар, ОХУ-ын жишгийг үндэслэн, Эрүүгийн хуульд хорих ял оногдуулахаар заагаагүй гэмт хэрэгт цагдан хорих ТСАХ авахыг хориглох нь зүйтэй юм.

БНХАУ нь хууль цаазын эртний уламжлалтай орнуудын нэг. Түүхэн эх сурвалжуудаас үзэхэд эртнээс иргэн ба эрүүгийн түүнчлэн эрүүгийн заргын хуулиудыг нэг төрөлжсөн хуульд хамтатган тогтоож байсан. Тэгэхдээ эрүүгийн гол болгож зарим иргэний хэрэг заргыг эрүү шийтгэлийн арга хэлбэрээр шийдвэрлэдэг, түүнчлэн эрүүгийн ба эрүүгийн заргын хуулийн хувьд авч үзвэл эрүүгийн хуулийг онцгойлон авч үздэг. Харин эрүүгийн зарга хэрхэн явуулах журмыг хуульчлах асуудалд төдийлөн ач холбогдол өгдөггүй байжээ. БНХАУ нь хэдийгээр социалист дэглэмтэй ардчилсан бус орон боловч, ЭБША-нд инквизицийн мөрдөн шалгах уламжлалыг аккусацийн мэтгэлцүүлэн шүүх зарчимтай маш өвөрмөц аргаар хослуулж, эрүүгийн хэргийн нотлох ажиллагааны хаалттай нөхцөлийг улс орны онцлогт нийцсэн байдлаар зохицуулж иржээ. Шинэ үеийн онцлогийг тусгасан ЭПХ-ийг 1979 онд баталж, 1980 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн мөрдөж эхэлсэн боловч, 1990-ээд онд Зөвлөлт Холбоот Улс задарснаас үүдэн оросын школ бүхий уламжлалаас татгалзаж, шүүхийн шатанд Англи-Америкийн бүлийн яллах, өмгөөлөх талын оролцооны мэтгэлцэх хэлбэрийг тусгаж, зохицуулснаас гадна шүүхийн өмнөх шатанд уламжлалт болон Баруун Европын загварыг нэмж тусгах замаар өөрчлөлт шинэчлэлийг хийжээ.

Одоо үйлчилж буй ЭПХ-ийг Бүх Хятадын Ардын төлөөлөгчдийн Их хурлын 1996 оны 3 дугаар сарын 17-ны өдрийн 4 дүгээр хуралдаанаар баталсан ба уг хуулийг 1997 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс эхлэн дагаж мөрдөж байна. ЭБША-г хэрэгжүүлэхэд Цагдаа, Дотоодын аюулаас хамгаалахын ажилтан, Прокурор, Шүүх голлон тус тусын эрх хэмжээний хүрээнд чиг үүргээ хэрэгжүүлдэг. Ингэхдээ тэдгээрийн эрх хэмжээ нь хуулиар болон тусгайлсан дүрмүүдээр нарийвчлан зааглагдсан байна.

Хятадын ЭПХ-д цагдаагийн болон прокурорын мөрдөн байцаалт явуулах, тэрчлэн албадан саатуулах, байцаалт явуулж, мөрдөн мөшгөх, зэрэг бүрэн эрх

ялгаатай байхаар зохицуулсан байдаг<sup>129</sup>. Гэмт хэргийг илрүүлж, гэмт этгээдийг олж тогтооход чиглэгдсэн цагдаагийн процессын ажиллагаа нэлээд өвөрмөц юм. Юуны өмнө газар дээрээ баригдсан, ил тодорхой мэдээллээр шалгагдаж нотлогдсон этгээдийг цагдаа нь цагдаагийн газрын саатуулах төвд ирүүлж, 12 цагийн дотор мэдүүлгэн маягтыг бөглүүлж, шуурхай байцаалтыг явуулна. Цагдаа нь өөрийн эрх хэмжээнд тухайн этгээдийг 24 цаг хүртэл саатуулж, шуурхай ажиллагаа явуулах эрхтэй бөгөөд, шаардлагатай бол 3-30 хоног хүртэл сунгаж, мөрдөн мөшгөх ажиллагааг бие даан явуулж болно. Энэ тохиолдолд 3-30 хоног албадан саатуулах замаар түр цагдан хорьж болно гэсэн үг юм.

Прокурорын хувьд (Ардын прокурорын байгууллага) гол нь шүүхийн өмнөх шатанд эрүүгийн хэргийн мөрдөн байцаалтад хяналт тавих, зарим онц хүнд хэргийг мөрдөн мөшгөх ажиллагааг биечлэн хэрэгжүүлэх, шүүх хуралдаанд улсын яллагчаар оролцох үүрэг хүлээнэ. Прокурор нь өөрийн зөвшөөрөл, эрх мэдлийн хүрээнд 2 сар хүртэл хугацаанд яллагдагчийг баривчлан саатуулах эрхтэй ба дахин нэг сараар сунгаж болно.<sup>130</sup> Хятадын эрүүгийн процесст баривчлагдсан буюу албадан саатуулагдсан этгээдийг сэжигтэн гэж тооцдог ба сэжигтэн, яллагдагч нь мэдүүлэг өгөхөөс татгалзах эрхгүйн дээр баривчлагдсан үеэс шууд өмгөөлөгч авах боломжгүй.

2012 оны 5 дугаар сарын 14-ний өдөр Бүх Хятадын Ардын Төлөөлөгчдийн их хурлаас баталсан БНХАУ-ын ЭПХ-ийн нэмэлт нь 2013 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдөр хүчин төгөлдөр болсон. Энэхүү өөрчлөлтөөр албадлагын арга хэмжээ авах нөхцөл, журмын талаарх хоорондоо зөрчилтэй зарим заалтыг засч, өмгөөлөгч авахтай холбогдсон зохицуулалтыг нэмж оруулсан байна. Цагдан хорих, баривчлах үндэслэл, нөхцөлийг нарийвчлан зохицуулснаас гадна, гэр бүлийн гишүүдэд 24 цагийн дотор мэдэгдэх ёстой боловч, мэдэгдлийг хүргүүлэх боломжгүй гэсэн нөхцөлд “Үндэсний аюулгүй байдалд аюул учруулах” болон “терроризм” зэргийг оруулжээ. Үүнээс гадна, МША-нд саад учруулж байгаа нөхцөл байдал арилсан тохиолдолд, гэр бүлийнхэнд даруй мэдэгдэнэ. Нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан 33 дугаар зүйлд: “...Эрүүгийн хэргийн сэжигтэн нь мөрдөн байцаах байгууллагын байцаалтад анх удаа орсон буюу албадлагын арга хэмжээ авагдсан өдрийн байдлаар өмгөөлөгч авах эрхтэй байна. Мөрдөн шалгах байгууллага нь эрүүгийн сэжигтнийг анх удаа байцаах буюу албадлагын арга хэмжээ авахдаа өмгөөлөгч авах эрхийг мэдэгдэх үүрэгтэй” гэжээ. Харин нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа цагдан хоригдсон сэжигтэн, яллагдагчтай уулзах хүсэлт гаргаснаас хойш 48 цагийн дотор уулзалтыг зохион байгуулахаар заасан.

БНХАУ-д 1980-аад оны дунд үеэс эрүүгийн шүүхийн тогтолцоонд үндсэн өөрчлөлт гарсантай холбоотойгоор ЭБША-ны үе шат болон албадлагын арга хэмжээний нөхцөлийг орчин үеийн шаардлагад нийцүүлж өөрчлөн, шинэчилсэн байдаг. 1996, 2012 оны шинэ ЭБШХ-иар процессын албадлагын арга хэмжээг шүүхийн бодлого, эрх мэдлийн хүрээнд шинэчлэн тогтоосон. Ялангуяа баривчлах арга хэмжээг шүүхийн өмнөх шатан дахь цагдан хорих тогтолцоотой уялдуулж, дараах байдлаар хуульчилсан байна. Үүнд:

1. Цагдаагийн бүрэн эрхийн дагуу гүйцэтгэх ажиллагааны баривчлах арга хэмжээ /24 цаг/;

2. Цагдаагийн бүрэн эрхийн дагуу мөрдөн мөшгөх ажиллагааны баривчлах арга хэмжээ /72 цаг буюу нэмж 30 хоног хүртэл сунгах эрхтэй/;

Дээр дурдсан баривчлах арга хэмжээний эхнийх нь зөвхөн цагдаагийн бүрэн эрхийн хүрээнд хийгдэх баривчилгаа бөгөөд, хоёр дахь нь прокурорт мэдэгдэх замаар хэрэгждэг.

3. Прокурорын бүрэн эрхийн дагуу цагдан хорих арга хэмжээ. Энэ нь үндсэн хугацааны хувьд 2 сар байх бөгөөд, дахин хоёр удаа 30 хоногоор сунгаж болохоос гадна онц хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн тохиолдолд, сар хүртэл хугацаагаар сунгана.

<sup>129</sup> Зууннасан Э. Монгол улс, Бүгд найрамдах хятад ард улсын Эрүүгийн шүүн таслах ажиллагааны харьцуулсан судалгаа /докторын диссертаци/. УБ. 2010. 88 дахь тал.

<sup>130</sup> Criminal procedure A worldwide study. Ed. C.M. Bradley.CA., 2007.p 100.

ЭБШХ-ийн 58 дугаар зүйлд зааснаар ердийн журмаар цагдан хорих арга хэмжээний дээд хугацаа 12 сараас хэтэрч болохгүй. Энэхүү арга хэмжээ нь шүүхийн хяналт зөвшөөрлийн дагуу хэрэгжинэ. Ингэхдээ шийдвэрлэх эрхтэй байна.

4. ТСАХ-ний хүрээнд баривчлах, цагдан хорихоос гадна албадан ирүүлэх, эд хөрөнгө барьцаалах, батлан даалтад гаргах зэрэг арга хэмжээг авч болох бөгөөд, энэ бүхэн нь прокурорын зөвшөөрөлтэйгөөр хийгддэг. Сүүлийн жилүүдэд БНХАУ-д онц хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн сэжигтэн яллагдагчийг цагдан хорих тохиолдол тогтвортой буурахгүй байгаагийн дээр энэ талаар НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо болон Эрүү шүүлтийн эсрэг хорооноос удаа дараа зөвлөмж, шаардлага хүргүүлсээр иржээ<sup>131</sup>.

Үүнээс үзэхэд, шүүхийн өмнөх шатанд сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих, түүнчлэн байцаалт авах, нэгжлэг хийх зэрэг хойшлуулшгүй болон албадлагын арга хэмжээг хэрэглэх явцад НҮБ-ын олон улсын гэрээ, конвенцод заасан хүний эрхийн дүрэм, журмыг зөрчсөн үйлдэл ихээр гардаг гэж дүгнэхээр байна. Цагдаа нь өөрийн эрх хэмжээний хүрээнд хүнийг 24 цаг хүртэл саатуулж, шаардлагатай тохиолдолд, 3-30 хоног хүртэл сунгаж, мөрдөн мөшгөх ажиллагааг бие даан явуулж, цагдан хорьж байгаа явдал нь хүний эрх, эрх чөлөөг цагдан хорих замаар хязгаарлахдаа хөндлөнгийн ямар нэгэн байгууллагын хараа хяналтгүй, шүүх байгууллагын албан ёсны захирамж шийдвэргүй явагддаг байдал нь хүний эрхийг ноцтой зөрчдөг байж болзошгүй гэх хардлага төрүүлэхүйц байна.

### **Дүгнэлт**

1. ОХУ-ын ЭПХ-д заасан ТСАХ-г хэрэглэх хүрээг хумьж, онц хүнд болон хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн сэжигтэн, яллагдагчийн хувийн байдал, хэргийн онцлог болон ЭБША-нд илэрхий саад хийсэн буюу нотлох баримтыг устгасан тохиолдолд авч хэрэглэх шинэ журмыг тогтоосон нь өмнөх үеийн тогтолцоотой адил албадлагын үүрэг хэрэгжүүлэхээс аль болох зайлсхийж, зөвхөн онц хүнд болон хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн сэжигтэн, яллагдагчид онцгой тохиолдолд буюу зөвхөн хуульд заасан нөхцөл байдал илэрч, нотлогдсон үед авч хэрэгжүүлж байгаа байдлаараа илүү дэвшилттэй байна.

2. Монгол Улсын ЭХХШТХ-д заасан ТСАХ-тэй харьцуулахад, ОХУ-ын ЭПХ-д заасан ТСАХ-ний тоо, хүртээмж харьцангуй их байна. Өөрөөр хэлбэл, цагдан хорих ТСАХ авахаас аль болох зайлсхийх зорилгоор, хянан харгалзах чиглэлийг баримталж байгаа төдийгүй, цагдан хорихтой зарим нэг шинжээрээ төстэй боловч, харьцангуй хөнгөн (гэрийн хорио, насанд хүрээгүй яллагдагчийг хянан харгалзах г.м) хэлбэрийн ТСАХ-г үр ашигтай хэрэглэхээр заасан нь дэвшилттэй байна. Үүнээс гадна, цагдан хорих ТСАХ авах зайлшгүй нөхцөл байдал буюу “Илүү хөнгөн хэлбэрийн ТСАХ авах боломжгүй тохиолдолд” цагдан хорих ТСАХ-г хэрэглэж байгаа явдал нь цагдан хорихыг хамгийн эцсийн арга хэмжээ болгон хэрэглэхийг зорьж, үүнийг ЭПХ-даа хэрэгжүүлж байгаа нь сайшаалтай.

3. Хэдийгээр БНХАУ нь газар нутгийн байршлын хувьд Монгол Улстай хөрш зэргэлдээ орших боловч, энэ улсын талаарх судалгаа, шинжилгээний ажил маш бага ажээ. Тэр тусмаа, цагдан хорих ТСАХ-тэй холбоотой судалгааны ажил тун дутмаг байна.

4. БНХАУ-ын ЭПХ-д заасан цагдан хорих ТСАХ нь бусад орнуудын нэгэн адил хамгийн хүнд хэлбэрийн ТСАХ юм. Харамсалтай нь энэ хүнд хэлбэрийн ТСАХ-г авахад шүүхийн хяналт тогтоодоггүй байдал нь сэжигтэн, яллагдагчийг үндэслэлгүйгээр цагдан хорих боломж нөхцөлийг бүрдүүлж байгаа нь хүний эрхийг хангах чиглэлээр ардчилсан орнуудаас хоцорч яваа гэж дүгнэхээр байна. БНХАУ-ын судлаач Юань И докторын диссертацидаа “Сэжигтэн, яллагдагчид цагдан хорих ТСАХ-г зөвхөн Ардын шүүхийн захирамжаар Нийгмийг аюулаас хамгаалах байгууллага авна”<sup>132</sup> гэж

<sup>131</sup> НҮБ-ын ажлын хэсгийн дүгнэлт №15 /2011.03.02. 20 дахь хэсэг/, англи хэл дээр.

<sup>132</sup> Юань И. Меры процессуального принуждения по УПК КНР. Хууль зүйн докторын (Ph.D) диссертацийн хураангуй. URL: <http://lawtheses.com/mery-protsessualnogo-prinuzhdeniya-po-upk-kr>.

өөрчлөлт оруулах санал гаргасан нь цагдан хорих ТСАХ шүүхийн хяналтаас гадуур явагдаж буйг илтгэж байна.

5. Үйлдэл дээрээ баригдсан, ил тодорхой мэдээллээр шалгагдаж, нотлогдсон этгээдийг цагдаагийн албан хаагч өөрийн эрх хэмжээнд 24 цаг хүртэл саатуулж, шаардлагатай бол 3-30 хоног хүртэл сунгаж, МША-г бие даан явуулан, 3-30 хоног албадан саатуулах замаар түр цагдан хорих эрхтэй байгаа явдал нь нэг талаас гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгмээс тусгаарлаж, хэргийг түргэн хугацаанд шийдвэрлэх зорилго агуулж байгаа ч, нөгөө талаас ямар нэгэн үндэслэл, журам, шүүгчийн захирамжгүйгээр бусдыг удаан хугацаагаар цагдан хорьж байгаа явдал бөгөөд, энэ нь хүний эрхийг ноцтой зөрчихийн эхлэл болно гэж үзэхээр байна. Монгол Улсын ЭХХШТХ-ийн үзэл баримтлал нь хүний эрхийг аль болох зөрчихгүй байхад чиглэдэг бөгөөд, БНХАУ-ын процессын хуулийн баримталж буй зарчимтай харшилдах шинжтэй болох нь харагдаж байна.

### **Санал**

Цагдан хорих ТСАХ нь хүний эрхийг зөвшөөрөгдөх хэмжээнд хүртэл хязгаарлаж, түүний цаашдын байдал, амьдралын хэв маяг болон эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх хэмжээний үр дагавартай байдлыг харгалзан үзэж, ОХУ-ын хууль тогтоогчид ЭПХ-ийн 108 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт "...өөр бусад, хавьгүй хөнгөн төрлийн ТСАХ-г хэрэглэх боломжгүй тохиолдолд..." гэж цагдан хорихыг хамгийн эцсийн арга хэмжээ болгон тогтоосон нь сайшаалтай бөгөөд, манай орны ЭХХШТХ-д "цагдан хорих ТСАХ-г эцсийн арга хэмжээ болгон хэрэглэнэ" гэх заалтыг оруулах шаардлагатай байна.

### **Ашигласан материал**

1. Зууннасан Э. Монгол Улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын эрүүгийн шүүн таслах ажиллагааны харьцуулсан судалгаа /докторын диссертаци/. УБ. 2010.
2. Эрхэсхулан Ж. Монголын эрүүгийн процессын тогтолцооны онцлог, сорилт, бэрхшээл //Монгол Улсын процессын эрх зүйн хөгжлийн чиг хандлага, тулгамдсан асуудал. эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. УБ. 2023.
3. Баярсайхан Д. Гадаад орнуудын эрүүгийн процесс. Монгол Улсын Их сургуулийн Хууль зүйн сургууль. УБ. 2015.
4. Амаржаргал Г. Эрүүгийн процессын албадлага. Гарын авлага. Эрүүгийн процессын албадлагын ойлголт, түүнийг хэрэглэх үндэслэл, журам. УБ. 2013.
5. Бат-Эрдэнэ Б. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн ерөнхий анги. УБ. 2004.
6. Баярсайхан Б., Батбаяр Б., Лхагважав Б. Монголын шүүн таслах ажиллагааны түүхэн сурвалж бичигт хийсэн дүн шинжилгээ (Улаан хацарт). УБ. 2010.
7. Баярсайхан Б., Дашням Ч. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал (1911-2009) УБ. 2012.
8. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2007 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдрийн "Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн зарим заалт Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх тухай маргааныг хянан шийдвэрлэсэн тухай" дүгнэлт. №10. УБ.
9. Нарангэрэл С. Эрх зүйн их толь бичиг. 2 дахь хэвлэл. УБ. 2008.
10. Өнөөдөр сонин. 2003.03.06. №052.
11. Совд Г. Монгол Улсын Үндсэн хууль, хүний эрх. Харьцуулсан эрх зүй. УБ. 1999.
12. Хууль зүйн яам. Монгол Улсын Эрүү, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн тайлбарууд. УБ. 1995.
13. Хүний эрхийн үндэсний комисс. Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын тухай илтгэл. УБ. 2002.
14. Хүний эрхийн үндэсний комисс. Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 22 дахь илтгэл. УБ. 2023.

- 15.Цогтсайхан Д. Хүний эрх ба цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ. Шүүх эрх мэдэл 1. 2014.
- 16.Цэвэл Я. Монгол хэлний товч тайлбар толь. УБ. 2021.
- 17.Ширэндэв Д. Цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэглэх эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох зарим асуудал. Магистрын дипломын ажил. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2017 он.
- 18.Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права : сб. М., 1981.
- 19.Гашимов Р.Р. Проблемные вопросы применения меры пресечения в виде заключения под стражу // Образование и право. 2019. №10.
- 20.Бойков А.Д. Новый УПК Российской Федерации, его правовая и криминологическая характеристика // Научно-практическая конференция «Правовая и криминологическая оценка нового УПК РФ» // Государство и право. 2002. №9.